

IGNASI D'ANTIOQUIA, MÀRTIR?

ALEXANDRE OLIVAR

Aquest estudi no pretén ésser altra cosa que un petit assaig de crítica històrica, hagiogràfica en el nostre cas. En redactar-lo recordo amb agraïment allò que vam aprendre, el Dr. Àngel Fàbrega i jo, del mestre que ens fou en l'exercici del sentit crític i en l'aplicació d'una metodologia rigorosa, Mons. Josep Vives i Gatell.

Avançant la conclusió d'aquest treball dic: és probable que Ignasi d'Antioquia no hagi sofert el martiri, si per martiri entenem donar testimoniatge de la fe cristiana fins al vessament de la sang o fins a la mort. Quan dic «probable» entenc no que es pugui provar tal cosa, sinó que uso el mot en el sentit que té ordinàriament en el nostre llenguatge, és a dir, en aquest cas, que hi ha més certesa que el martiri no tingué lloc que no raons a favor.

Dir que hom suposa que el martiri d'Ignasi tingué realment lloc no és exacte, perquè la mentalitat ordinària, comuna, és que el sant morí màrtir. Així ho proclamen l'antiga Passió escrita, la litúrgia i la tradició en general, les quals converteixen Ignasi en una de les més remarcables figures del màrtir per excel·lència. Aquesta mentalitat es basa en un supòsit, que la crítica no pot admetre, sense més ni més, com un fet històric demostrat. Aquí ens trobem amb un exemple, molt gràfic, d'un fenomen psicològic prou constatat, que consisteix a creure com a realitzada una cosa expressada o desitjada amb tanta de vehemència que transforma en un fet, suposat o cregut, allò que només és un desig. Això és important i n'hem de tornar a parlar més endavant.

El més probable (històricament versemblant o lògic), en la manca de dades, és que, un cop dut a terme el procés a Roma (no és lícit

dubtar que aquest tingué lloc), Ignasi fou absolut i, per consegüent, alliberat. D'un segon hipotètic procés, com el que tingué l'apòstol Pau, no en sabem absolutament res ni hi ha motius per a suposar-lo. Tampoc sabem res del que passà a Ignasi un cop deixat lliure. Degué retornar a la seva terra i continuar essent, d'una manera anònima (Ignasi no era pròpiament un escriptor, un tractadista) un dels grans contribuïdors al desplaçament de la teologia cristiana en els temps immediatament posteriors a l'època apostòlica.

Passem a considerar les dades històriques.

En la seva Crònica¹ Eusebi de Cesarea situa l'episcopat d'Ignasi entre els anys 2085 i 2123 d'Abraham, o sigui entre el primer de l'imperi de Vespasià i el desè del de Trajà (mort el 117). Ignasi fou el tercer bisbe d'Antioquia i va morir essent emperador Trajà. Aquesta cronologia tret dels díptics d'Antioquia és generalment admesa. Adolf Harnack,² per qüestions doctrinals, intentà fer una mica més recent l'episcopat (monàrquic!) d'Ignasi, però hagué de retirar la seva proposta davant la crítica gairebé unànime. Queda doncs admès que el bisbe d'Antioquia fou detingut i morí sota Trajà. El que no queda precisat és l'any de la mort. Una de les Redaccions de la Passió, el *Martyrium Colbertinum*,³ assenyala l'any 107: Trajà, de pas per Antioquia en la seva expedició contra els parts, judicà i sentencià aquest any, ell personalment, el prelat antioquè. Aquesta afirmació, ja de per si mateixa, no és versemblant. L'autor del *Martyrium Colbertinum* és fantasiós. Allò que intenta és donar un to sublim al procés d'Ignasi. A més, Trajà no passà per Antioquia l'any 107, sinó el 114.

Ni Eusebi ni la tradició de l'església antioquena parlen d'una condemnaïó imperial a Antioquia, cosa que està, per altra banda, en contradicció amb el mateix Ignasi, en la seva carta als Romans principalment. Ignorem el motiu concret pel qual Ignasi fou detingut i conduït pres a Roma juntament amb altres germans en la fe. No consta

1. Edició de Rudolf Helm, *Eusebius Werke*, vol.7, primera part (dins la col·lecció *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*) (Leipzig, 1913) 194 s.

2. Adolf Harnack, *Die Chronologie der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*, I (Leipzig, 1897) 381-406.

3. Edició de Theodor Zahn, *Ignatii et Polycarpi epistulae martyria fragmenta* (Patrum Apostolicorum opera, II) (Leipzig, 1876) 301-306.

que fos ciutadà romà; si ho hagués estat, hauria pogut ésser jutjat també a Antioquia mateix. No sabem per què va ésser dut a Roma amb els seus companys. Una carta seva havia d'anticipar la seva arribada a la capital de l'imperi. Ignasi suplica als cristians de Roma que no intervinguin en la seva defensa. Escriu: «Tinc por justament de la vostra caritat, que em pot perjudicar. Perquè a vosaltres, certament, us és cosa fàcil fer allò que preteneu; per a mi, en canvi, serà difícil atènyer Déu si teniu consideracions envers mi. No vull que busqueu allò que plau als homes, sinó, com ja ho busqueu, allò que plau a Déu. El fet és que mai no tindrè una ocasió com aquesta d'atènyer Déu, ni vosaltres, només callant, de poder posar la vostra firma a una obra més bella. Perquè si vosaltres calleu a propòsit de mi, jo em convertiré en paraula de Déu; però si estimeu la meua carn, seré altra vegada veu (humana)».⁴

Veiem, doncs, que Ignasi era conscient que els fidels de Roma tindrien l'ocasió i la possibilitat d'organitzar la defensa oficial del reu, el procés incoat del qual tindria una revisió a Roma i que el més probable era que la sentència definitiva fos absolutòria. Això succeïa sota l'emperador Trajà.

Marcus Vlpus Traianus, tot i ésser el primer emperador província, ha estat un dels governants que millor record ha deixat a Roma. Entre les seves principals preocupacions hi havia les relatives a l'ordre intern de l'imperi i a la seva bona organització. Home cordial i sencer, va saber guanyar-se la simpatia del senat. La història ens el presenta com un governant interessat principalment pel benestar dels seus súbdits. No és aquest el lloc de provar-ho, però sí de recordar que fou un emperador tolerant amb el cristianisme; aquest, per a l'estat, no constituïa cap perill, segons la seva opinió.⁵ La seva actitud envers aquesta «secta» religiosa, per ell poc coneguda, és certament ambigua, però no intransigent. És el que podem deduir de la famosa carta 96 de la correspondència del «legatus Augusti pro praetore» a Bitínia, Caius Plinius Caecilius Secundus, conegut com a Plini el Jove, adreçada a Trajà, consultant-lo sobre el comportament que calia adoptar davant les acusacions que li eren fetes relatives a la «pertinàcia i inflexible obstinació» dels cristians.⁶

4. Ignasi, Carta als Romans, I, 1-2.

5. Cf. Marta Sordi, *I rescritti di Traiano e di Adriano sui cristiani*, a Rivista di Storia della Chiesa in Italia 14 (1960) 344-370.

6. Plini el Jove, *Correspondència amb Trajà*. Text revisat i traducció de Marçal Olivari (Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1932) 53-55.

La resposta de Trajà (que deu correspondre a l'any 112) revela una amplitud d'esperit davant l'actitud del governador subordinat, Plini, el qual vol ésser tolerant, però que, assemblant-se en certa manera a un altre funcionari prou conegut, Ponç Pilat, procurador de Judea, té por de quedar malament per massa poc. Sol ésser l'actitud dels governadors civils allunyats de la suprema autoritat central. La resposta de Trajà a Plini és massa important per al nostre cas perquè no la transcrivim sencera. Fa així: « Has obrat com devies, Secundus, en examinar les causes dels qui havien estat duts davant teu com a cristians. En efecte, no pot fixar-se en general res que pugui ésser pres com a norma segura. No han d'ésser recercats: si són duts a la teva presència i admeten l'acusació, cal punir-los, però de manera que qui negui ésser cristià i de fet ho provi, és a dir, suplicant els nostres déus, per bé que suspecte quant al seu passat, aconseguixi perdó amb el seu penediment. Les denúncies anònimes, en cap crim no han d'ésser preses en consideració. Car això seria pèssim precedent i no és cosa de la nostra època».⁷

Observem de seguida que, enmig de tot, Trajà, en la resposta al seu amic Plini, no és lògic. Tertul·lià en fa una crítica acerba. El que diu Trajà és ple de contradiccions, ja que mana que els cristians no siguin recercats, com escau a innocents, i, en canvi, que siguin punits com pertoca als criminals.⁸

L'actitud no ben definida de Trajà féu que, durant el seu govern, hi hagués algunes persecucions de cristians, si bé a províncies, no a la mateixa metròpolis. Quan Ignasi esmenta una pertorbació a la seva església d'Antioquia,⁹ pertorbació que ja havia passat, potser es refereix a una d'aquestes persecucions, de la qual ell mateix hauria estat víctima, una víctima il·lustre, que els jutges antioquens no gosaren «punir» amb una pena extrema i enviaren a Roma. No ho sabem. Sabem,

7. Plini el Jove, *Correspondència amb Trajà*, carta 97. He reproduït la traducció de Marçal Olivari, o. c., 55.

8. Val la pena de reproduir el text de Tertul·lià: «Traianus rescripsit hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos uero puniri oportere. O sententiam necessitate confusam! Negat inquirendos ut innocentes, et mandat puniendos ut nocentes. Parcitur et saeuit, dissimulat et animaduertit. Quid teipsam, censura, circumuenis? Si damnas, cur non inquiris? Si non inquiris, cur non et absolutis?»: *Apologeticum*, II, 6-8: *Corpus Christianorum Latinorum* I, 88.

9. Ignasi, carta als de Filadèlfia, X, 1.

en canvi, que en aquest temps hi hagué víctimes famoses. Potser la més famosa va ser Simeó, el segon bisbe de Jerusalem. Ens n'assabenta Hegessip, del mateix segle II, reportat per Eusebi de Cesarea.¹⁰ Hegessip diu que la persecució fou suscitada per les acusacions dels primers heretges cristians, amb delacions falses; Eusebi, pel seu compte, afegeix que sort tingueren els cristians autèntics de les disposicions preses per Trajà, les quals prohibien anar a la recerca de cristians per punir-los. Afegeix també que gràcies a aquest decret («dogma») la pau pogué retornar a l'Església.

Hem de creure que Ignasi, un cop a Roma, fou víctima d'un rigor extrem? És possible; però, quan va ser lliurat als tribunals de la capital, no els fou delatat, ni aquests hagueren d'investigar o recercar, sinó de revisar un procés almenys incoat. Malgrat tot, pel que hem vist i per les raons que encara hem d'exposar, costa creure que Ignasi fos víctima d'una sentència fatal suprema. És igualment possible que Ignasi i els seus companys de cadenes acabessin absolts, com ho va ésser sant Pau. Quedava, és clar, el perill de noves delacions i que fossin considerats com a reincidents, com passà també a sant Pau, segons sembla.

Passem ara a considerar les dades que tenim sobre el (suposat) martiri d'Ignasi segons la tradició. Hi ha, en primer lloc, la tradició antioquena, segons la qual el martiri s'hauria esdevingut a Roma; les relíquies del màrtir haurien estat portades de seguida a Antioquia. Hi ha testimonis del sepulcre d'Ignasi a Antioquia, dels quals es fa ressò Jeroni quan parla del sepulcre «extra portam Daphniticam in cimiterio».¹¹ D'aquesta tradició n'és testimoni també Joan Crisòstom en el panegíric que pronuncià a honor del sant.¹² De fet, no hi ha cap tradició respectable que defensi a Roma l'existència d'un lloc on hagi estat enterrat Ignasi. Un trasllat, però, de les despulles d'Ignasi de Roma a Antioquia, en un temps en què no havia nascut encara el culte retut als màrtirs, és difícil d'admetre per l'hagiògraf crític modern.

Un antioquè, el cronista Joan Malala, a mitjan segle VI, assenyala Antioquia com a lloc del martiri,¹³ en oposició a la tradició romana,

10. Eusebi de Cesarea, *Història eclesiàstica*, III, 32.

11. Jeroni, *De uiris illustribus*, 16. Jeroni visità el lloc.

12. PG 50, 593 ss.

13. Joan Malala, *Cronografia*, llibre XI: PG 97, 418.

com veurem, de la qual és testimoni el ja esmentat Joan Crisòstom.

La tradició romana, o sigui, la que defensa el martiri esdevingut a Roma. és representada per cinc versions de la Passió, totes elles del segle IV o del V, de les quals només dues, escrites en grec, són obres originals; les altres són traduccions reelaborades, combinacions de les dues passions referides. El text més fidedigne, que hom sol denominar *Martyrium Colbertinum*,¹⁴ del manuscrit de l'antiga col.lecció Colbert d'on procedeix, encara que redactada en un estil senzill, no deixa d'incórrer en contradiccions històriques. Ignasi, com ja hem fet notar anteriorment, hauria estat condemnat a les bèsties pel mateix Trajà a Antioquia l'any 107; ja hem vist que això no és històricament admissible. Ignasi, segons el mateix *Martyrium*, morí el 20 de desembre del mateix any, essent cònsol per segona vegada Sura i Seneció, i el martiri havia tingut lloc a l'arena romana, detall cronològicament possible, si per aquest detall topogràfic entenem, amb la tradició, l'amfiteatre Flavi, el Coliseu, inaugurat l'any 80. Al costat d'aquest luxe de precisions, el *Martyrium Colbertinum* ofereix encara altres elements que són inversemblants, el més important de tots és el bell diàleg entre Ignasi i Trajà. Aquesta font admet també que els ossos, els més durs, els que les feres deixaren, foren traslladats a Antioquia.

Totes aquestes actes fictícies puen de les mateixes cartes d'Ignasi com a font primera i principal. Veurem que els testimonis històrics que anomenarem endurits depenen també, segons totes les aparences, de les cartes.

Per a judicar rectament el valor d'aquests documents històrics cal notar

1. que Ignasi no ha deixat cap record arqueològic a la ciutat de Roma;

2. que Ignasi no entra fins molt tard en els llibres de la litúrgia romana i de la llatina en general, no és present en cap sacramentari antic;

3. que en alguns manuscrits del Martirologi Jeronimià el nom d'Ignasi apareix inscrit com un afegitó a 13 de les calendes de gener, el 20 de desembre: «Romae depositio Zepherini episcopi, et Ignatii martyris et Athanasii episcopi...»;¹⁵

14. Vegeu l'anterior nota 3.

15. *Martyrologium Hieronymianum*, edició d'Henri Quentin, a *Acta Sanctorum novembris*, II, segona part (Brussel.les, 1931) 655.

4. que entre els martirologis històrics medievals el nom d'Ignasi no comença a aparèixer sinó en el de Beda (a XVI Kal. Ian., el 17 de desembre), el qual copia la notícia que del nostre sant dóna Jeroni en el seu tractat *De uiris inlustribus*, ja citat;¹⁶

5. que si el nom d'Ignasi surt en el cànon de la missa romana, no pot tractar-se sinó d'una inserció relativament tardana, perquè si fos molt antiga, també el tindria el cànon de la missa ambrosiana, que heretà els noms romans.¹⁷

Aquests arguments poden fer impressió, perquè sembla que demostrin que a la Roma dels primers segles era pràcticament desconeguda la memòria d'un màrtir d'una ressonància tan universal, com veurem de seguida. Com no hauria deixat de celebrar Roma la memòria del bisbe d'Antioquia, si aquest hagués regat realment amb la seva sang l'arena romana, precisament ell que s'havia anunciat als fidels de Roma amb una carta que conté la lloança més gran que un cristià hagi fet de la capital de l'imperi en el començament del segle II?

Però aquesta impressió queda atenuada per altres arguments històrics que són favorables a Ignasi. No val el fet que la *Depositio martyrum* no registri el nom d'Ignasi. Si no ho fa no és pas perquè Ignasi sigui un màrtir no romà, ja que aquest document conté també màrtirs no pertanyents a la Vrbs. La realitat és que Ignasi és d'una època encara tan antiga que no havia deixat temps perquè el culte als màrtirs es desplegués i fonamentés en la litúrgia. Altres màrtirs, morts a la mateixa Roma, no tan antics com Ignasi, tampoc no han quedat registrats en la llista de la *Depositio martyrum*, amb la data litúrgica (obituària) corresponent i el lloc de la sepultura. Així, per exemple, Justí, tot i que d'ell existeixen les actes del martiri ben genuïnes i prou conegudes.¹⁸ Ireneu de Lió posa el papa Telèsfor entre els màrtirs, quan aquest pontífex no ve comprès en la *Depositio martyrum* ni en la *Depositio episcoporum*. A qui cal donar raó? Recordem que Ireneu era un bon coneixedor de la història cristiana de Roma.

16. Cf. Henri Quentin, *Les martyrologes historiques du moyen âge* (París, 1908) 100.

17. Cf. V. L. Kennedy, *The Saints of the Canon of the Mass* (Roma, 1938) 149-151.

18. No crec que Justí fos deixat de banda per ésser suspecte de mil·lenarisme o d'un subordinacionisme més o menys marcat; per sobre de tot era un fidel que havia vessat la seva sang per Crist.

Considerem finalment uns testimonis de gran valor a causa de la seva antiguitat: Orígenes, de la primera meitat del segle III; el mateix Ireneu, del segle II; i Policarp, contemporani i amic d'Ignasi. Considerem-los reculant cronològicament.

1. Orígenes. A l'homilia VI sobre l'evangeli de Lluc llegim en la traducció, ben literal de Jeroni (s'ha conservat el text grec corresponent d'aquest lloc): «Eleganter in cuiusdam martyris epistola scriptum repperi, Ignatium dico episcopum Antiochia post Petrum seundum, qui in persecutione Romae pugnauit ad bestias: <<Principem saeculi huius latuit uirginitas Mariae>>»²⁰ etc.

2. Ireneu. En *Contra els heretges* 5, 28, 4 (lloc del qual també excepcionalment s'ha conservat l'original grec) l'antiga versió llatina, molt literal, fa: «Quemadmodum quidam de nostris (dels cristians no gnòstics) dixit propter martyrium in deum adiudicatus ad bestias, quoniam <<frumentum sum Christi, et per dentes bestiarum molor, ut mundus panis deum inueniar>>».²¹

Encara que Ireneu no digui d'una manera explícita, com ho fa Orígenes, que Ignasi fou realment lliurat a les bèsties, les seves paraules semblen suposar-ho com un fet. Les situacions, però, d'aquests dos erudits mereixen una especial atenció per part de l'interpret crític. Es tracte de testimoniats, com hem dit, d'erudits, que fixen llur interès en les citacions que fan de les cartes d'Ignasi per corroborar allò de què estan tractant. Orígenes cita la Carta als Efeis, testimoni notable del naixement virginal del Salvador; és ben comprensible que s'hagi salvat l'original grec del passatge en qüestió; el passatge es féu citar per altres autors grecs antics. Ireneu reporta el famós pas de la carta d'Ignasi als Romans,²² tan bell i cèlebre que també hi ha hagut autors antics que han copiat el tros de l'original grec d'Ireneu. Que l'autor dels passatges referits per Orígenes i Ireneu sigui un màrtir dona més

19. Ignasi, Carta als Efeis, XIX, 1.

20. Max Rauer, *Die Homilien zu Lukas in der Übersetzung des Hieronymus und die griechen Reste der Homilien und des Lukas-Kommentars*, vol. IX d'*Origenes Werke* de la col.lecció *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, segona edició, (Berlín, 1959) 34 s.

21. Iréné de Lyon, *Contre les hérésies*, livre V, édition critique par Adelin Rousseau etc.: *Sources chrétiennes* 153 (París, 1969) 360 s.

22. Ignasi, Carta als Romans, IV, 1.

autoritat a les paraules citades. Però per declarar-lo màrtir, segons l'opinió comuna, ni Orígenes ni Ireneu volen expressar la convicció històrica que Ignasi sigui un veritable màrtir. No creiem equivocarnos si diem que, deixant de banda l'opinió tradicional comuna, Ireneu i Orígenes es basen únicament en les cartes d'Ignasi, sobretot en la Carta als Romans en el passatge referit, quan presenten el bisbe d'Antioquia com a màrtir.

Ireneu reproduïx les paraules d'Ignasi, en la frase «dentibus bestiarum molor», amb la forma present del verb: ἀλήθωμαι. És la forma original. El mateix fa Eusebi de Cesarea, que escriu en grec. És un detall important per al que anem a demostrar. Nosaltres estem acostumats a sentir el verb en la forma subjuntiva o futura: «molar»: «seré triturat» o «que sigui triturat»: ἀλήθωμαι. El present, essent com és una forma imaginativament descriptiva com si fos actual, té més força: «m'imagino ésser ara molt per les feres». Les paraules d'Ignasi són expressades amb un entusiasme tan viu, que tenen la força psicològica de convertir-se, en la ment del lector, en una realitat acomplerta, quan només són un desig expressat. Així, en la lectura hagiogràfica del sant, al segon nocturn, en el breviari, llegíem: «Romam igitur perductus, cum rugientes audiret leones, ardore martyrii incensus, in hac uerba prorupit: Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar...». Aquesta lliçó litúrgica, treta de les actes de la passió no genuïnes, no s'ha limitat a dir que Ignasi fou un màrtir, com ho diuen de passada Ireneu i Orígenes, sinó que fins i tot descriu com va anar el martiri!

3. Policarp d'Esmirna. Ens queda per analitzar el testimoniatge d'aquest corresponsal d'Ignasi. Com a tal, el que escriu té una importància capital. Diu: «Us exhorto, a tots, que obeïu la paraula de la justícia i practiqueu tota paciència, aquella que hem tingut la sort de veure amb els propis ulls no solament en els benaurats Ignasi, Zòsim i Ruf, sinó també en altres d'entre vosaltres mateixos, i fins en el mateix Pau i en els altres apòstols. Imiteu-los, dic, ben persuadits que tots ells no han corregut debades, sinó en la fe i en la justícia, i que ara estan al lloc que els és degut, prop del Senyor, amb el qual han patit...».²³ Més endavant diu als destinataris de la carta que els envia la col·lecció de les d'Ignasi, i afegeix: «Per part vostra comuniquen-me el que sapiguen de cert sobre Ignasi i els seus companys».²⁴

23. Policarp, Carta als Filipencs, IX.

24. Ibid., XIII, 2.

L'anàlisi d'aquests dos llocs de la Carta de Policarp als cristians de Fillippos porta a les següents constatacions:

a) L'Ignasi de qui parla Policarp és el bisbe d'Antioquia de qui estem tractant; d'això no hi pot haver cap mena de dubte. Ignasi adreça una de les seves cartes a Policarp d'Esmirna.

b) Policarp equipara Ignasi, Zòsim i Ruf, que són de Filippos, amb altres atletes de Jesucrist d'aquesta ciutat, amb sant Pau i amb els altres apòstols.

c) Tots ells sembla que se suposen morts quan Policarp escriu.

d) «Estan en el lloc que els és degut, prop del Senyor, de la passió del qual han participat». Vol dir que tots ells han vessat la sang per la fe?

e) Al final de la carta (XIII, 2) Policarp demana ésser informat sobre el que sàpiguen de cert sobre la sort d'Ignasi i dels seus companys.

Després del que ha dit abans, aquest final és inesperat. És tan sorprenent que algú ha suposat que es tracta d'un tros d'una carta anterior que ha estat afegit. Però la hipòtesi és tan gratuïta, que ha estat molt combatuda. El fet és que Policarp, que lloa Ignasi i els seus companys com a atletes de Crist, partípcip de la seva passió, ignora la seva sort: no sap si han mort màrtirs, no sap encara (quan escriu als Filippos) què ha passat amb ells.

Les conclusions que podem treure del que ha estat dit són aquestes:

1) Considerada la legislació de Trajà, el procés que (suposadament) sofrí Ignasi a Roma hauria pogut ésser-li fatal, però no necessàriament, ni probablement, donat el temor que el bisbe «confessor» (no hi ha motiu per no creure que els seu delicte era ésser cristià) temia de no arribar a «atènyer Crist» si era defensat, és a dir, si els cristians de Roma li proporcionaven una defensa oficial.

2) Descartada la tradició apòcrifa sobre el martiri, els arguments històrics negatius (l'absència del nom d'Ignasi en determinades fonts molt antigues) poden ésser adverses a la realitat del martiri.

3) Els escriptors eclesiàstics més antics que parlen d'Ignasi com a màrtir sembla que depenen únicament del mateix Ignasi, especialment de la Carta als Romans, és a dir, del desig vehement de morir per Crist que el bisbe pres hi manifesta.

4) Policarp ignora la sort d'Ignasi.

5) Per tant, no pot ésser demostrat que el desig que tenia Ignasi de morir per Crist, descrit per ell amb tanta vehemència, com una cosa possible i anhelada, hagi tingut satisfacció o acompliment.

Llençat a les feres o indultat, amb vessament de sang o sense, Ignasi d'Antioquia és un admirable i admirat testimoni (màrtir en aquest sentit) de la seva fe. Les seves cartes, les cartes d'un bisbe escrites en vigílies d'un procés, del qual podria eixir amb una pena de mort, serien avui, segurament, un best-seller; de fet ho van ésser per als cristians antics i ho són per als de tots els temps. El màxim interès que ofereix la figura d'Ignasi com a testimoni de la fe cristiana rau en el caràcter, tan ardentment com serenament carismàtic, del seu testimoniatge.

